

INSULINDE IN
WOORD EN BEELD

DOOR

HENRI ZONDERVAN.

TABAKSBOUW IN DELI.

BIJ J. B. WOLTERS — GRONINGEN, DEN HAAG.

SCHOOLPLATEN.

J. W. BOERMAN EN K. M. KNIP, **Dieren in hun omgeving.** 12 Schoolplaten voor het onderwijs in de kennis der Natuur, (grootte 75 bij 105 cm.). Naar oorspronkelijke aquarellen van M. A. KOEKKOEK.
Prijs per hoofdplaat met bijplaat, geplakt op één zwaar carton, met ronde hoeken, met geïllustreerde toelichting f 5,25
Hoofdplaat en bijplaat afzonderlijk opgeplakt, met ronde hoeken - 6,25
Geïllustreerde toelichting afzonderlijk - 0,45

P. R. BOS, **Nederland in Woord en Beeld.** 30 Schoolplaten voor het Aardrijkskundig onderwijs, (grootte 65 bij 85 cm.). Volgens aquarellen naar de natuur geteekend door B. BUENINCK. Met geïllustreerde toelichting door B. A. Kwast, G. J. A. Mulder of R. Noordhoff.
Prijs per plaat, geplakt op zwaar carton, met ronde hoeken, met geïll. toelichting f 4,25
Geïllustreerde toelichting afzonderlijk - 0,45

PROF. DR. J. RITZEMA BOS, **Vijf platen ten gebruike bij het onderwijs in de kennis der Dierenwereld** op de lagere school, (grootte 76 bij 96 cm.), naar aquarellen van W. K. de Bruin; met geïllustreerde handleiding, geplakt op zwaar carton, met ronde hoeken f 18,00

PROF. DR. J. RITZEMA BOS, **Schoolplaten van voor den akkerbouw schadelijke dieren.** (gr. 76 bij 96 cm.). Compleet in twee series, elk van zes platen; naar aquarellen van W. K. de Bruin; met geïllustr. handleiding, per serie, geplakt op zwaar carton, met ronde hoeken f 21,00

J. W. DE JONGH EN H. WAGENVOORT, **24 Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis.** (grootte 84 bij 110 cm.). Naar oorspronkelijke aquarellen van J. HOYNCK VAN PAPENDRECHT, GERARD VAN HOVE, J. H. ISINGS JR., C. JETSES, J. H. JURRES, W. C. STARING, G. WESTERMAN en J. J. R. DE WETSTEIN PFISTER.
Prijs per plaat met geïllustreerde toelichting, geplakt op zwaar carton, met ronde hoeken f 5,25
Geïllustreerde toelichting afzonderlijk - 0,45

JAN LIGTHART, H. SCHEEPSTRA EN W. WALSTRA, **Het volle leven.** Platen voor het zaakonderwijs in de eerste schooljaren. Naar oorspronkelijke teekeningen van W. K. de Bruin en C. JETSES. Compleet in 4 series, elk van 6 platen (gr. 75 bij 105 cm.).
1e Serie, Winterhalfjaar: Timmeren | 3e Serie, Winterhalfjaar: Metselen
2e Serie, Zomerhalfjaar: Grasland | 4e Serie, Zomerhalfjaar: Bouwland
Prijs per serie van 6 platen, geplakt op zwaar carton, met ronde hoeken f 24,75
Handleiding bij iedere serie, geïllustreerd met zwarte en gekleurde platen, herzien door A. M. van Leeuwen 4e druk à - 1,90

H. SCHEEPSTRA EN W. WALSTRA, **Twintig platen voor het Aanschouwingsonderwijs,** (gr. 56 bij 76 cm.), geplakt op zw. carton, met ronde hoeken, 4e druk f 32,75
Handleiding bij de twintig platen 8e druk - 1,90
Prijs per plaat afzonderlijk, opgeplakt f 1,90.

H. SCHEEPSTRA EN W. WALSTRA, **Ambachten en bedrijven.** Vijftien platen voor het Aanschouwingsonderwijs, (grootte 56 bij 76 cm.), geplakt op zwaar carton, met ronde hoeken 2e druk f 29,75
Handleiding bij de vijftien platen 3e herziene druk - 1,90
Prijs per plaat afzonderlijk, opgeplakt f 2,25.

J. B. UBINK EN P. WILLEMSE, **De natuurlijke lijn.** Vier series wandplaten voor Teekenonderwijs. Elke serie bestaande uit 12 zwarte en 12 gekleurde platen, (grootte 60 bij 80 cm.), met toelichting A, algemeen gedeelte en Toelichtingen B I, II, III, IV, bijzonder gedeelte.
Prijs per serie, elk van 24 platen, geplakt op zwaar carton f 18,00
Toelichting A, alg. gedeelte, geïll., f 0,50; Toelichtingen B I, II, III, IV, bijz. gedeelte, à - 0,50

 Deze series Schoolplaten geven in alle opzichten Nederlandse toestanden weer en sluiten aan bij het onderwijs in Nederland.

HENRI ZONDERVAN, **Insulinde in Woord en Beeld.** 12 Schoolplaten voor het Aardrijkskundig onderwijs, (grootte 75 bij 105 cm.). Naar oorspronkelijke aquarellen van W. C. C. BLECKMANN, P. VAN HEERDT-QUARLES en W. J. ISING.
Prijs per plaat met geïll. toelichting, geplakt op zw. cart., met ronde hoeken f 4,25
Geïllustreerde toelichting afzonderlijk - 0,45

HENRI ZONDERVAN, **Europa in Woord en Beeld.** 12 Schoolplaten voor het Aardrijkskundig onderwijs, (grootte 75 bij 105 cm.). Naar oorspronkelijke aquarellen van L. H. FISCHER, A. NOHMANN, R. RESCHEITER e. a.
Prijs per plaat, geplakt op zwaar carton, met ronde hoeken f 4,25
Geïllustreerde toelichting bij het 1e zestal - 1,75
Geïllustreerde toelichting bij het 2e zestal - 1,75

INSULINDE IN WOORD EN BEELD

DOOR

HENRI ZONDERVAN.

TABAKSBOUW IN DELI.

*Bij de plaat inbegrepen.
Afzonderlijk f 0,25.*

BIJ J. B. WOLTERS' U. M. — GRONINGEN, DEN HAAG.

INHOUD.

	Blz.
INLEIDING	3
1. De Groote Cultures	4
2. De tabak	13
3. Tabaksbouw in Deli	18
REPRODUCTIE DER PLAAT	20/21
4. Verklaring der plaat	32
5. Literatuur	34
6. Een tabaksveiling in Frascati	35

INLEIDING.

Terwijl de plaat „Rijstbouw” gelegenheid geeft het voornaamste landbouwgewas der inlanders nader te leeren kennen, stelt deze plaat in staat een en ander omtrent de stapel-produkten voor de Europeesche markt, de zoogenaamde cultuurgewassen, mede te deelen, waarvan de tabak na de suiker het voornaamste is. Hoewel bij de teelt van de cultuurgewassen de belangen der inlanders niet in de eerste plaats in aanmerking komen, is zij nochtans voor deze van groote beteekenis en heeft de reusachtige uitbreiding van den plantagebouw op Java en Sumatra gedurende de laatste halve eeuw ook voor de inlanders verstrekkende gevolgen gehad. Aanvankelijk waren deze gevolgen voor hen alles behalve gunstig, n.l. in den tijd van het bekende Cultuurstelsel met zijn gedwongen arbeid, die aan de bevolking zware, dikwijls veel te zware eischen stelde en in menige streek van Java uitputting van den bodem, armoede en gebrek, ja hongersnood ten gevolge had. Maar de gedwongen cultures zijn verdwenen en in plaats daarvan is de vrije teelt van gewassen voor de Europeesche markt gekomen. En wat deze voor de inlandsche bevolking beteekent, valt uit het enkele feit af te leiden, dat alleen de aanplant van suikerriet op Java in de gouvernementslanden aan 750 000 menschen goed betaald werk verschaft, en wel juist in een tijd, dat de inlander zijn eigen rijstvelden bewerkt en beplant heeft en dan dringend behoefte heeft aan ander werk om in zijn onderhoud te voorzien. En hoe vele duizenden zijn niet in de fabrieken werkzaam of verdienen den kost met transport der gewassen

naar en van de fabrieken. Welk een ommekeer heeft de tabaksbouw niet ter Oostkust van Sumatra gebracht, waar de paleizen der inlandsche vorsten getuigen van de welvaart, die de Europeesche planters aldaar hebben doen geboren worden. Terwijl dit later uitvoeriger zal blijken, willen wij eerst de verschillende groote cultures een weinig nader leeren kennen.

1. De Groote cultures.

Het mag algemeen bekend geacht worden, hoe in de eerste helft der vorige eeuw de slechte financiële toestand, waarin Nederland verkeerde, vooral na de afscheiding van België, de regeering naar middelen deed omzien om daarin verbetering te brengen. De aandacht viel daarbij op de koloniën, en hier werd in 1833, op voorstel van generaal VAN DEN BOSCH, het naar hem genoemde *Cultuurstelsel* ingevoerd. Dit deed inderdaad weldra jaarlijks vele millioenen in de Nederlandsche schatkist vloeien; maar de gedwongen teelt van koffie, suiker, indigo, peper, tabak, thee, kaneel en cochenille legde op de inlandsche bevolking van Java zulk een druk, nam zooveel van haar gronden en haar tijd in beslag, dat zij niet meer in staat was behoorlijk voor haar eigen voedingsgewassen te zorgen. Na 1848, het jaar van den grooten hongersnood in Demak, werd in Nederland meer en meer het besef levendig, welk groot onrecht aan de inlanders werd gepleegd, en de overweging, dat Indië in de eerste plaats voor de inlanders moest zorgen en niet voor het moederland, deed de cultures voor en na afschaffen. Zoo bestaat heden ten dage alleen nog in een gedeelte van Java de gedwongen koffieteelt en daarvan zijn de dagen

ook geteld, terwijl zij daarenboven van veel ouder dagteekening is dan het Cultuurstelsel.

Terwijl de regeering dus ophield gewassen voor de Europeesche markt te kweken, traden in haar plaats Nederlandsche particulieren, maar onder geheel andere omstandigheden voor de inlanders. De regeering bemoeide er zich niet verder mede dan dat zij haar toebehoorende woeste gronden in erfpacht (voor hoogstens 75 jaren) uitgaf en inlandsche vorsten toestond hetzelfde te doen. Het aanplanten, bewerken en vervoeren der gewassen door de inlanders geschiedde evenwel van nu af aan geheel in vrijen arbeid en tegen behoorlijke betaling. De belangrijkste gewassen, welke thans voor den uitvoer gekweekt worden, zijn: suiker, tabak, koffie, thee, indigo, kina en caoutchouc.

Suiker verdient in de eerste plaats vermelding, daar het tegenwoordig verreweg het belangrijkste cultuurprodukt is. De teelt is beperkt tot het eiland Java, maar speelt hier zulk een belangrijke rol, dat volgens Mr. N. P. VAN DEN BERG de suikerindustrie beschouwd kan worden „als de hoeksteen, waarop schier alles rust”, en dat, als deze industrie mocht verdwijnen, „Java een armzalige kolonie” zou worden. Dit behoeft niet te verwonderen, als men weet, dat in 1916 op dit eiland $\pm$ 155 000 H.A. met suikerriet bebouwd werden, en aangezien de meeste fabrieken elk jaar van grond verwisselen en eerst na drie jaren tot hetzelfde stuk terugkeeren, zijn voor zulk een aanplant dus 465 000 H.A. noodig, of met inbegrip der daartusschen gelegen gronden, welke minder geschikt zijn, in een rond getal 500 000 H.A. Deze gronden moeten gehuurd worden van de inlanders, die aan loonen en gedane leveringen meer dan 59 millioen gulden uitbetaald kregen. Tot het bewerken van de velden zijn (buiten de Vorstenlanden) drie maanden lang 750 000 arbeiders noodig. Daarnaast

verdienen in de 186 suikerfabrieken, welke Java telt, nog meer dan 100 000 arbeiders een goed dagloon. Ook verschaft deze cultuur aan ongeveer 3000 Europeanen een bestaan en oefent zij op de spoorwegen en andere transportmiddelen te land en te water, op de scheepvaartmaatschappijen, op de bank- en credietinstellingen geen geringen invloed uit, afgezien van de groote financiële belangen in Nederland, welke er bij betrokken zijn.

De gehuurde gronden worden zeer zorgvuldig bewerkt, waarbij vooral gezorgd moet worden voor goede drainage om het overtollige water te doen afvloeien. Daartoe wordt het veld uitgegraven tot diepe, breede greppels, welke omringd worden met goten tot aan- en afvoer van water. Vervolgens blijft het veld een tijd lang liggen om te kunnen uitzuren, waarbij schadelijke stoffen of organismen door de zuurstof der lucht onschadelijk worden gemaakt. Hierna worden de stekken in de greppels geplant, welke stekken gedeeltelijk van de rijpe plant genomen, gedeeltelijk in zoogenaamde bibittuinen opzettelijk als plantmateriaal gekweekt worden. Aan de keuze der stekken wordt veel zorg besteed en door winning van riet uit zaad is men er in geslaagd soorten te verkrijgen, die een hoog suikergehalte bezitten en beter bestand zijn tegen ziekten, vooral tegen de gevreesde *seréhziekte*, welke reeds zoo dikwijls geduchte verwoestingen heeft aangericht. Na het planten wordt de grond zwaar bemest, de planten worden van tijd tot tijd besproeid en na eenige weken ingeboet. Herhaaldelijk heeft aanaarding plaats en tot het begin van den regentijd (November) laat men nog al dikwijls water toestroomen. Nadat het riet gebloeid heeft, begint de tijd, dat het oogstbaar is. Daar niet alle riet tegelijk wordt uitgeplant, maar geleidelijk van Mei tot September, is het ook niet gelijktijdig rijp. Men tracht het zóó in te richten,

dat het gesneden wordt, als het suikergehalte het grootst is. Zulks is 12—15 maanden na het planten het geval. Het riet bevat alsdan ongeveer 13 procent aan suiker. Nadat het gesneden is, gaat het naar de fabriek, met eigen vervoermiddelen of met ossenkarren van karrevoerders, die daartoe in dienst worden genomen. In de suikerfabrieken, tegenwoordig groote, geheel modern ingerichte gebouwen, wordt het riet tusschen ijzeren cylinders uitgeperst, het daarbij verkregen sap gezuiverd, ingedampt en verder gekookt tot ruwe suiker. Deze wordt gecentrifugeerd om suikerkristallen en stroop van elkander te scheiden, en daarna is de Javasuiker gereed om, in bamboemanden of goeniezakken verpakt, naar Europa en elders te worden verzonden. Hier wordt hij in de suikerraffinaderijen geraffineerd en is alsdan geschikt voor het gebruik.

Tegenwoordig volgt Java, wat de suikeropbrengst betreft, onmiddellijk op Cuba, het eerste suikerland der aarde. Terwijl de jaarlijksche wereldproduktie ongeveer 10,3 miljoen ton (à 1000 KG.) bedraagt, kan die van Java op 1330 000 ton gesteld worden. Onder de uitvoerartikelen van Insulinde staat het dan ook bovenaan met een waarde van 186 miljoen gulden.

Koffie. Is de suikercultuur de belangrijkste, de koffiecultuur is de oudste; want zij werd reeds ten tijde der Oost-Indische Compagnie op groote schaal gedreven en was toen reeds een gedwongen cultuur. Doch eerst na invoering van het Cultuurstelsel (1833) kreeg de verplichte teelt een grooten omvang en werd zij een zware last voor de inlandsche bevolking, vooral door de buitensporig lage vergoeding, welke deze voor haar werk in de koffietuinen ontving. Wel werd deze allengs verhoogd en bedraagt thans 15 gld. per pikol (61,7 KG.); maar ook dit bedrag is nog zeer gering te noemen. Het is daarom van het

hoogste belang voor de inlandsche bevolking geweest, dat de gedwongen koffieteelt hoe langer hoe meer beperkt is geworden en eerlang geheel zal verdwijnen; want in 1912 werd een wetsvoorstel aangenomen om de gedwongen teelt binnen een termijn van 10 jaren geheel op te heffen. In de residentie Menado op Celebes werd zij reeds in 1870, in het gouvernement Sumatra's Westkust in 1908 geheel afgeschaft. In 8 residenties komt zij nog voor, vooral in de Preanger Regentschappen en Pasoeroean; want van de 173 543 huisgezinnen, die bij de gedwongen teelt in 1915 waren ingedeeld, woonden 67 307 in eerstgenoemd, 64 469 in laatstgenoemd gewest. Hoezeer de cultuur verminderd is, kan uit de volgende cijfers blijken. De opbrengst bedroeg op Java (in pikols) in de jaren:

1833	366 000
1843	1 023 000
1863	1 112 000
1883	1 072 000
1894	364 000
1906	172 000
1908	82 000
1909	32 500
1910	32 000
1915	51 000

Terwijl de gouvernementcultuur dus sterk verminderd is, heeft zich de vrije cultuur der inlandsche bevolking, aangemoedigd en gesteund door de regeering, niet weinig uitgebreid. Daarnaast bestaat nog de koffieteelt op gronden, door de regeering of inlandsche vorsten aan particulieren, meest Europeanen, in erfpacht afgestaan. Deze laatste is vrijwel stationair gebleven, vertoont echter in verschillende jaren groote schommelingen. In 1915 telde men op Java 382 particuliere koffieondernemingen, die samen een oogst

van 385 000 pikols opleverden. Van de verschillende soorten, Java-, Liberia-, Robustakoffie enz., komt de Robusta het meeste op Java voor. Zij wordt minder door de gevreesde *koffiebladziekte* aangetast dan de Java- en de Liberiakoffie.

Terwijl de zoo belangrijke tabaksbouw in het volgende hoofdstuk ter sprake zal komen, moeten hier de overige cultures nog kort vermeld worden.

Thee. De teelt van dit gewas heeft eerst beteekenis op Java gekregen, toen (in 1870) de gedwongen gouvernementcultuur plaats maakte voor vrije teelt en vooral sedert (van af 1878) in plaats van Chineesche thee meer en meer Assamthee (uit Achter-Indië) werd geplant, die minder onderhevig is aan ziekten en meer geschikt voor de teelt van een massaal produkt voor de Europeesche markt. Het best gedijs de theeheester op zacht hellende terreinen van 300—800 M. hoogte, hoewel theeplantages op berghellingen tot 1500 M. hoogte worden aangetroffen. De thee is een meerjarig gewas en daarom wordt de cultuur gedreven op gronden, die het gouvernement in erfpacht afstaat. Het oogsten geschiedt, anders dan bij de meeste overige gewassen, het geheele jaar door. Het plukken der blaadjes heeft door vrouwen en kinderen plaats. Daarna worden de blaadjes naar de fabriek gebracht en hier gedroogd (verflenst), gekneusd (gerold), gedroogd in de zon, nagedroogd in machines (tot 100° C. verwarmd), gezuiverd, gesorteerd en vervolgens verpakt, waarmede het produkt gereed is voor de verzending. Door het gebruik van machines loopen al deze bewerkingen spoedig af. Doordat de Java-thee een goeden naam heeft op de wereldmarkt en dus duur betaald wordt, is de teelt in de laatste jaren flink vooruit gegaan. Ook zijn inlanders begonnen zich op hun eigen gronden met deze cultuur bezig te houden. De

productie bedroeg in 1915 niet minder dan 101,6 mill. pond, tegen 37 mill. pond in 1910, zoodat de cultuur dus sterk is vooruit gegaan.

Indigo werd reeds op Java verbouwd vóór de komst der Nederlanders in Insulinde, en de Oost-Indische Compagnie bevorderde de teelt ervan. Maar groote beteekenis kreeg zij eerst door het Cultuurstelsel. Nadat de gedwongen cultuur in 1865 was opgeheven, verloor zij in vele streken hare beteekenis. Daarentegen nam haar omvang nog toe in de Vorstenlanden, waar, door toedoen van Europeesche landhuurders, de vrije cultuur reeds lang met succes werd uitgeoefend. Ook in Batavia en een paar andere residenties is zij nog van eenig belang; maar in de laatste jaren neemt de cultuur gestadig af, sedert het gelukt is in Europa de indigo in fabrieken kunstmatig te vervaardigen. Zoo bedroeg de opbrengst op Java in:

1903	574 000	KG.
1906	192 000	„
1909	92 000	„
1913	55 000	„

De indigoplanten zijn eenjarige gewassen. Nadat zij gesneden zijn, worden zij in bakken met water gelegd, het daarin gevormde, geel gekleurde vócht na eenige uren afgetapt en in zoogenaamde klopbakken met lucht in aanraking gebracht, waardoor het een blauwe kleur verkrijgt. Daaruit ontstaat door verdere bewerking een soort pap, die ten slotte in den vorm van blokjes wordt gebracht. In deze gedaante komt de indigo in den handel.

Kina. Een bijzondere plaats neemt de kinateelt in. Zij begon ook als een regeeringscultuur, maar als een geheel vrije cultuur, dus zonder eenigen dwang op de bevolking. Kina is de bast van eenige soorten van boomen, behoo-

rende tot het geslacht *Cinchona*, zoogenoemd naar de gravin *del Chinchon*, echtgenoot van den Spaanschen onderkoning van Peru te Lima, welke door gebruik van het poeder der fijn gewreven bast van hardnekkige koortsen genezen werd. Door haar werd het middel in Spanje en van hier uit elders in Europa bekend, waar het zeer gunstig ontvangen werd. Dit had ten gevolge, dat in de bosschen op de hellingen der Andes, waarin deze boomen voorkomen van Bolivia tot Ecuador, op roekeloze wijze gekapt werd om zooveel mogelijk bast te kunnen uitvoeren. De vermindering van kwantiteit en kwaliteit verwekte in Europa, waar men toen nog geen ander doeltreffend middel tegen koorts kende, bezorgdheid, dat er gebrek aan kina zou ontstaan. Daarom deden de Nederlandsche en de Engelsche regeering pogingen om in hun tropische koloniën kina-boomen te kweeken. Vooral op Java gelukte dit ten slotte uitstekend en wel in de Preanger Regentschappen. Naast de gouvernementcultuur heeft zich in de laatste 30 jaren ook een belangrijke particuliere kinateelt ontwikkeld, zoodat Java thans bijna uitsluitend in de behoefte aan dit produkt voorziet. Het bereiden van de chinine uit de kinabast geschiedt echter grootendeels in Europa. In 1915 voerde Java uit $\pm$ 12 mill. KG. kina en 92 000 KG. chinine samen voor een waarde van ruim 4 700 000 gld.

Caoutchouc. De jongste, maar vermoedelijk — met het oog op de toekomst — niet de minst belangrijke cultuur is die van caoutchouc of, zooals het in het Engelsch heet, *rubber*. In den Indischen Archipel komen op verschillende eilanden in de oerwouden boomen voor, die een melksap afscheiden als er insnijdingen in den stam worden gemaakt, dat aan de lucht verhardt en den naam draagt van *getah pertja*. Een soortgelijk produkt, alleen nog meer elastisch, is *caoutchouc*, dat op dezelfde wijze verkregen kan worden.

Voor al in Brazilië komen de caoutchouc leverende boomen in menigte voor; maar de roekelooze exploitatie heeft in de

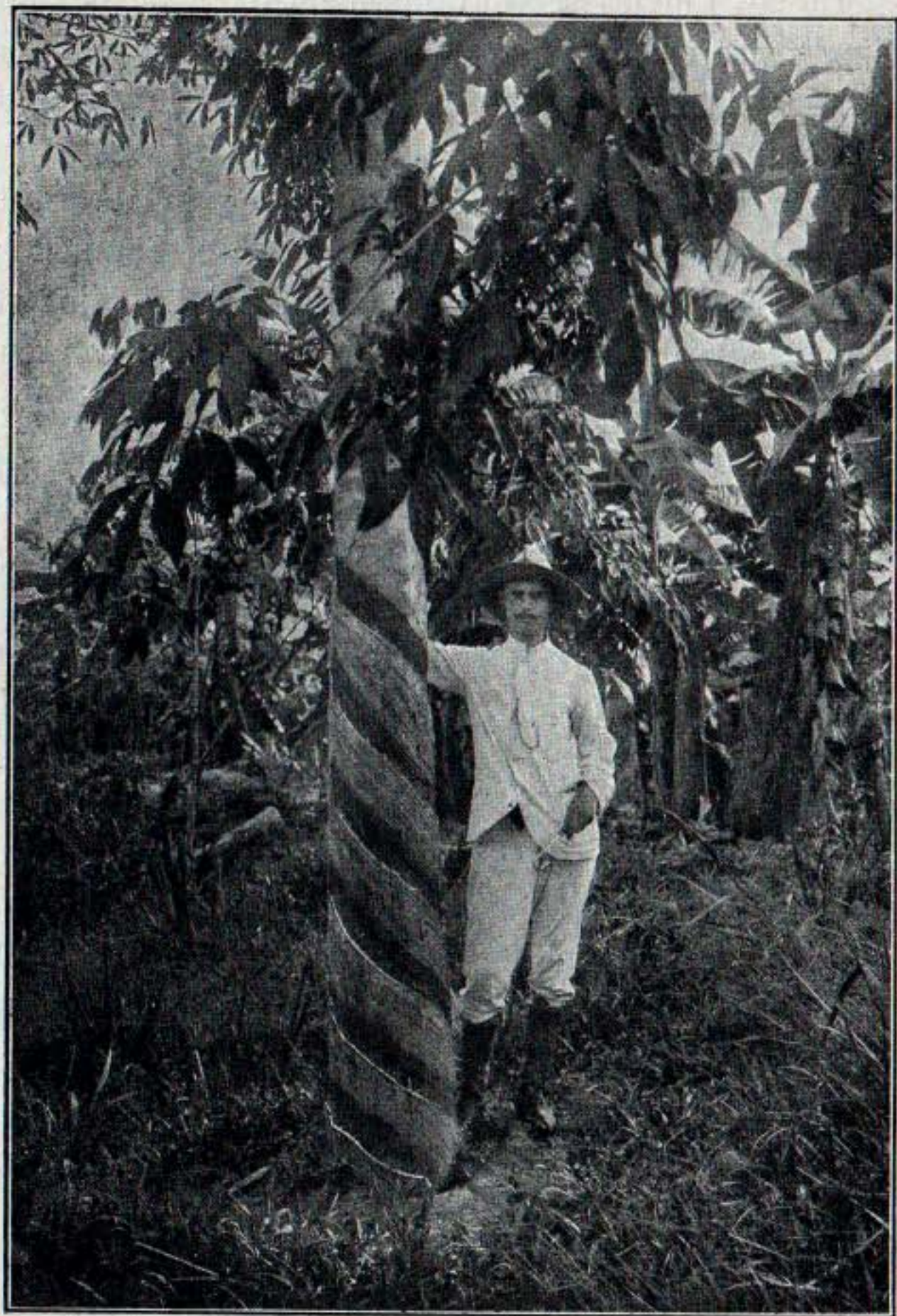

Fig. 1. Het winnen van rubber.

wouden groote verwoestingen aangericht, terwijl de behoefte aan het produkt van jaar tot jaar grooter wordt. Daarom

is men reeds voor jaren in vele tropische gewesten begonnen caoutchoucplantages aan te leggen, zoo in Britsch-Indië en eveneens in Nederlandsch-Indië op Java en Sumatra.

Als de boom vier jaren oud is, kan met het aftappen een begin worden gemaakt door insnijdingen rondom den stam op bepaalde afstanden te maken (fig. 1), en dit kan bij verstandige, deskundige behandeling jarenlang worden voortgezet. In 1915 telde men op Java 195 ondernemingen, welke samen meer dan 7,4 mill. KG. rubber leverden, terwijl op Sumatra bijna 11 mill. KG. geoogst werd, grootendeels uit het gouvernement der Oostkust afkomstig. In de toekomst belooft Insulinde ook bij de rubberteel een voorname rol te zullen spelen.

2. De tabak.

De tabak is het produkt der bladeren van de tabaksplant, een kruidachtig, eenjarig gewas, dat $1\frac{1}{2}$ —3 M. hoog kan worden en tot het geslacht *Nicotiana* van de familie der *Solanaceeën* behoort. Er worden van dit geslacht drie soorten voor den handel gekweekt, waarvan *Nicotiana tabacum* L. de belangrijkste is. De talrijke variëteiten worden meestal genoemd naar de plaats van herkomst, zooals Amersfoortsche, Porto Rico, Varinas, Deli, Vorstenlanden enz. Hoewel oorspronkelijk een tropisch gewas, wordt thans tabak verbouwd van 63 N.Br. tot 35° Z.-Br. De naam is waarschijnlijk afgeleid van het Indiaansche woord „tobacco”, waarmee de Cariben op de West-Indische eilanden de tabakspijpen aanduiden. Het vaderland der plant is Amerika, en eerst na de ontdekkingstochten van COLUMBUS werd zij in de Oude Wereld bekend. De meening, dat de Chinezen reeds lang vóór 1492 tabak gerookt zouden

hebben, is onjuist gebleken. De eerste beschrijving der plant is afkomstig van den monnik ROMANA PANA, die COLUMBUS op zijn tweede reis vergezelde en op Haïti achter bleef. De Indianen beweren de tabak van de groote geesten uit de zon te hebben ontvangen. Daarom zien zij er iets heiligs in, en het rooken der „vredespijp” op hunne bijeenkomsten is algemeen bekend. Het eerste zaad werd in 1560 door BONCALO HERNANDEZ DE TOLEDO naar Spanje meegebracht uit Mexico, waar de bewoners volgens hem de tabak gebruikten als een middel tegen honger en dorst, alsook als geneesmiddel tegen tand- en buikpijn en verschillende ziekten. Van Spanje kwam het gewas naar Frankrijk en vervolgens naar de andere landen in en buiten Europa. Aanvankelijk werd het echter alleen als sierplant en als geneeskrachtig kruid gekweekt. Eerst onder koning LODEWIJK XIII begon het rooken in zwang te komen en vond weldra algemeen bijval, niet alleen bij de mannen, maar evenzeer bij de vrouwen. Vooral de burgerij rookte weldra hartstochtelijk, terwijl de adel aan het snuiven de voorkeur gaf. Ook in ons land vond de nieuwigheid spoedig bijval, en sommige geneeskundigen noemden de tabak een wonderkruid, een onfeilbaar middel tegen vele kwalen. Andere leden der geneeskundige faculteit dachten er niet zoo over en vreesden zelfs, dat door het rooken „de hersens zwart zouden worden”. Sedert de 17de eeuw nam het rooken echter hier te lande hand over hand toe en begon men zich ook bij ons op de teelt van tabak toe te leggen, eerst bij Amersfoort en Veere, later in Gelderland, Utrecht, Brabant en Limburg. De verkoop geschiedde in de zoogenaamde *toebakshuizen* of *tabagieën*, meestal door eene vrouw, de *toebakster*. Men moest de gekochte bladeren zelf met het zakmes kerven, vulde er de steenen, tinnen of zilveren pijpen mee en begon te *toebakken*. Natuurlijk

kwam er een „soopje” bij. Binnen- en buitenshuis werd het rooken ten slotte zóó algemeen, dat de besturen van stad en land weldra door zware belastingen en scherpe plakaten het „toeback suygen” trachtten tegen te gaan. Alle verbodsbepalingen en straffen hielpen echter niets. De tabakshandel en tabaksbouw bloeiden en leverden schatten op, arm en rijk, oud en jong rookte, „kinderen van 6 of 7 jaren tabakten in fabrieken en spinnerijen, ja men zag ze met pijpjes in den mond in de tafelstoelen zitten!” Elders lezen wij hoe „daglooners vrouw en kinderen lieten verarmen, terwijl zij zich zelven met rook verzaadden.” Voor dichters, schrijvers en schilders was het tabakrooken een onuitputtelijke bron. Geen land na Nederland, waar het rooken zoo veel ingang vond als in Duitschland. Aan het hof van koning FREDERIK I van Pruisen was het in zwang en FREDERIK II, de grootste snuiver zijner eeuw, deed al het mogelijke om de teelt van tabak in zijn rijk te bevorderen en te verbeteren. Het „tabakscollegium” van koning FREDERIK WILLEM I, den ouden Frits, is overbekend. Daarentegen werd in Turkije in de 17de eeuw het rooken met de doodstraf bedreigd, en in Rusland stond op het rooken het verlies van de neus, later zelfs bestraffing met de knoet en verbanning, met opengespleten neusgaten, naar Siberië. Ook hierin bracht eerst PETER DE GROOTE verandering en sedert werd het rooken er algemeen.

Het rooken van sigaren, naast pijpen, is ook uit Amerika door de Spanjaarden naar Europa gebracht. Aanvankelijk werden zij van Cuba uitgevoerd, spoedig echter verrezen ook in Spanje en elders sigarenfabrieken. Eerst in de laatste halve eeuw nam het sigarenrooken sterk toe, terwijl dat van cigarettten vooral in Slavische landen zeer veel voorkomt.

Wat de cultuur der tabak betreft, deze is in hoofdzaak overal dezelfde. De plant bezit langwerpige of lancetvormige

bladeren, welke rondom den ronden stengel zitten. Deze bladeren rieken in verschen toestand min of meer onaangenaam en verdoovend en hebben een scherp, bitteren smaak, veroorzaakt door de narcotische stoffen *nicotine* en *nicotamine*, welke zij bevatten en die in zuiveren toestand zware vergiften zijn. Door de bewerking der bladeren gaat echter van het natuurlijk vergif veel verloren en worden andere verbindingen eraan toegevoegd. Een groote rol speelt het aroma, waarop, evenals op het nicotinegehalte, bodem en klimaat veel invloed hebben. Onder de tabak verbouwende landen staat Amerika bovenaan, zoowel wat hoeveelheid als hoedanigheid betreft. De met tabak beplante oppervlakte bedraagt hier $\pm$ 270 000 HA., in Europa slechts 180 000 HA., waarvan Rusland, Oostenrijk, Duitschland en Frankrijk samen 137 000 HA. bezitten. In ons land waren in 1915 nog 348 HA. met tabak beplant, nl. 161 HA. in Utrecht en 187 in Gelderland. De meest beroemde tabak is die van Cuba, waarvan de Havana-sigaren worden gemaakt. Deze wordt evenwel slechts op een kleine oppervlakte langs de Z.W.-kust verbouwd. In de Vereenigde Staten staat die van Florida bovenaan. Als zeer kostbaar geldt verder die van de Philippijnen, bepaaldelijk die in het N. van het eiland Luzon, de grondstof voor de manilasigaren, alsook voor dure cigarettten. De Japansche soorten zijn in Europa en Z.-Azië zeer gewild, de Chineesche vallen daarentegen buiten China weinig in den smaak. Egypte levert vooral tabak voor cigarettten. In Insulinde is de teelt op Sumatra en Java van groote beteekenis (zie hoofdstuk 3).

In de fabrieken wordt de tabak eerst gesorteerd op kleur en daarna vermengd ter verkrijging van de gewenschte hoedanigheid. Vervolgens worden de bladeren vochtig gemaakt, met een wals glad gestreken, waarbij de bladnerven

tevens platgedrukt worden, en daarna gesneden, grof of fijn, zooals de rooktabak in den handel komt. Bij de sigaren onderscheidt men het binnenwerk, meestal van mindere kwaliteit, en het dekblad, waartoe de mooiste gekleurde en minst beschadigde bladeren gekozen worden. De eischen, waaraan een goede sigaar moet voldoen, zijn vooral: goed, regelmatig branden en een aangenaam aroma verspreiden. Door de sigaren een tijdlang te bewaren, worden ze beter; al te oude sigaren worden echter bros en verliezen aan aroma. Tegenwoordig zijn bij de fabricage verschillende machines in gebruik, en hetzelfde geldt van de vervaardiging van cigarettten. De cigaretttenmachine van DURAND werkt geheel automatisch, d. w. z. zij neemt zelf het papier op, stempelt dit met het fabrieksmerk, snijdt het in blaadjes, vormt uit deze blaadjes rolletejs, gomt de randen daarvan, vult ze met tabak, kleeft de randen samen en verpakt ten slotte de cigarettten in cartonnen dozen.

De gemiddelde jaarlijksche opbrengst van den tabaksbouw bedraagt in:

Vereenigde Staten	200—250 mill. KG.
Britsch-Indië	180—190 „ „
Nederl.-Indië	45—50 „ „
Oostenrijk-Hongarije	70—71 „ „
Rusland	49—50 „ „
Duitschland	42—43 „ „

De gemiddelde jaarlijksche produktiewaarde wordt op 600 mill. gld. geschat. Het aantal tabaksfabrieken bedraagt in:

Vereenigde Staten	16 000 met 126 000 arbeiders.
Duitschland	15 000 „ 136 000 „
Groot-Brittannië	430 „ 13 000 „
Rusland	300 „ ? „
Oostenrijk-Hongarije	38 „ 36 700 „

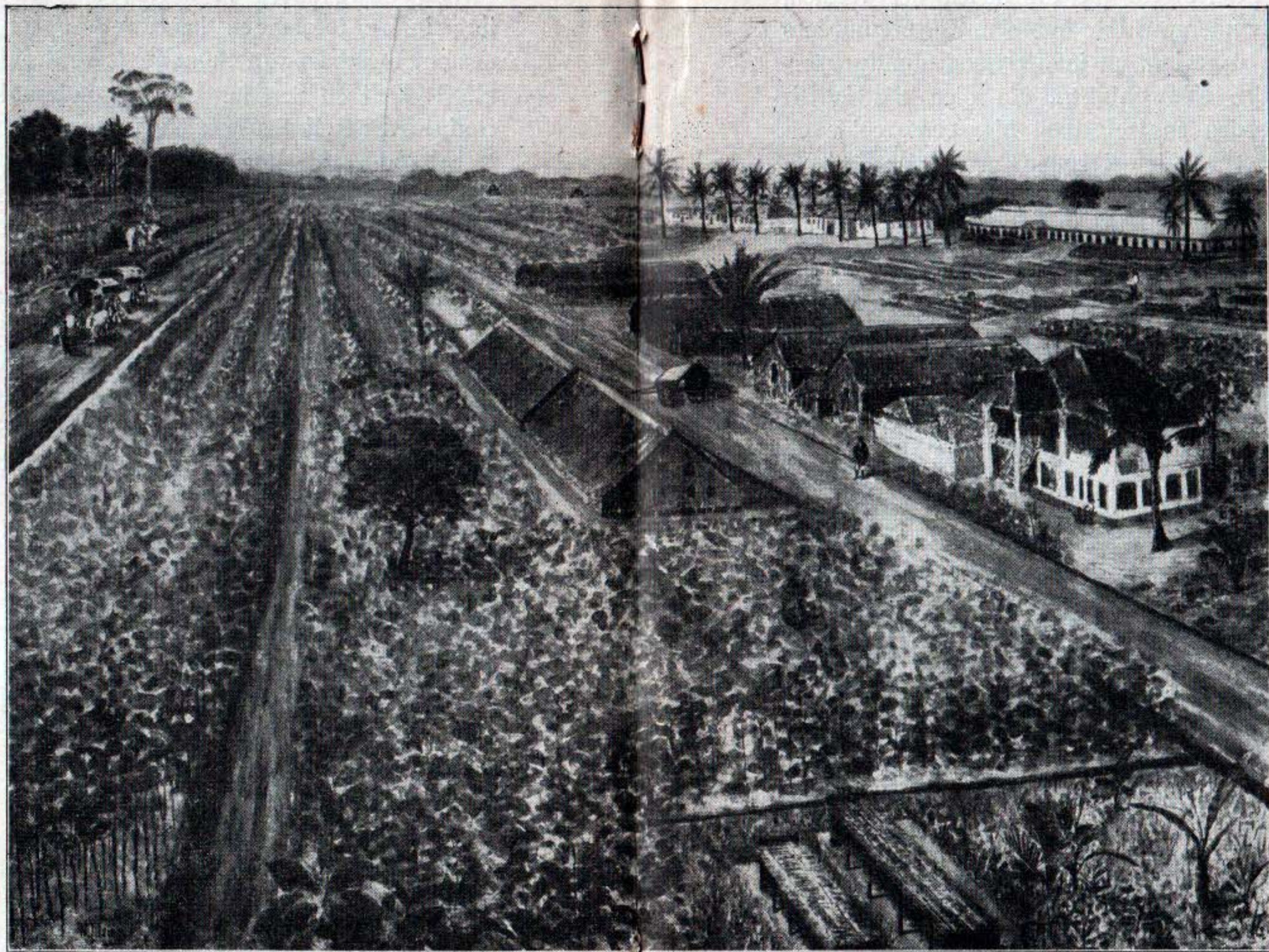
3. Tabaksbouw in Deli.

Hoewel de inlandsche bevolking op vele eilanden van Insulinde zich met het kweken van tabak bezig houdt, of als tweede gewas op de sawahs, als de rijstogst binnen is, of op andere gronden als hoofdgewas, dient deze tabak toch bijna uitsluitend voor eigen gebruik of voor de inlandsche markt. Voor den wereldhandel wordt alleen door Europeesche ondernemers verbouwd en wel hoofdzakelijk op Java en Sumatra; want de Borneo-tabak speelt nog geen groote rol. Ook tot den grooten tabaksbouw heeft het Cultuurstelsel den stoot gegeven, en eerst toen de regeering ophield dit produkt aan te planten (1864), begon de particuliere teelt zich krachtig te ontwikkelen. Op Java is deze vooral van belang in de Vorstenlanden en in de residentie Besoeiki (Djember). In de Vorstenlanden huurt de ondernemer de gronden, doch wordt de cultuur der tabak daarop geheel gedreven voor rekening van den ondernemer, in Besoeiki daarentegen wordt de grond ook wel van de inlanders gehuurd; doch deze laatsten verbinden zich alsdan daarop tabak te planten, te onderhouden en te oogsten, terwijl de betaling afhangt van de kwaliteit van den oogst, dit laatste te beslissen door den ondernemer, terwijl de inlander daarenboven het geheele risico van het bedrijf draagt. Van de 579 093 balen of ruim 21 mill. KG., welke in 1914 geoogst werden, kwamen 172 000 uit Besoeiki en 160 000 uit de Vorstenlanden. Het aantal ondernemingen bedraagt in Besoeiki 85, in de Vorstenlanden 40. De waarde van de uitgevoerde tabak bedroeg in genoemd jaar $28\frac{1}{2}$ miljoen gld.

Al speelt dus de tabaksbouw op Java een belangrijke rol, nog veel grooter is zijn beteekenis ter Oostkust van Sumatra, bepaaldelijk in het landschap Deli, waar deze

cultuur daarenboven in korten tijd een geheele omwenteling in de toestanden heeft teweeggebracht. Het gouvernement Oostkust van Sumatra is verdeeld in 5 afdeelingen, nl. 1. Deli en Serdang met de onderafdeelingen Beneden-Deli, Boven-Deli, Serdang en Padang en Badagei; 2. Langkat met de onderafdeelingen Beneden-Langkat en Boven-Langkat; 3. Asahan; 4. Bengkalis; 5. Simeloengoeng en de Karo-landen. De drie eerstgenoemde afdeelingen hebben alle een belangrijken tabaksbouw, gedreven op 123 Europeesche ondernemingen. De Nederlandsche ambtenaren zijn in al deze afdeelingen slechts belast met het toezicht op en de leiding van het bestuur, dat overigens nog steeds in handen is van de vorsten en hoofden der verschillende hier gelegen inlandsche rijkjes, zooals de sultan van Siak, de vorst van Asahan, de sultan van Serdang, de sultan van Deli enz. Sedert 1858 staan zij alle onder Nederlandsch oppergezag, al werd dit gezag niet overal onmiddellijk erkend.

De inlandsche bevolking bestaat in de kuststreken voornamelijk uit Maleiers, waarnaast Bataks en in het N. Atjehers. Zij leeft van vischvangst, landbouw, welke nog op een lagen trap staat, het inzamelen van boschprodukten en vooral ook van de Europeesche ondernemingen. Vele Chineezers houden zich met groenten- en vruchtenteelt of het fokken van varkens bezig. Uitgevoerd worden caoutchouc, kopra, peper, pinangnoten, getah pertja, rotan en was. In 1915 telde men er reeds 194 ondernemingen, waar caoutchouc gewonnen werd en die ruim 9,6 mill. KG. van dit produkt uitvoerden. De waarde van den uitvoer van al de andere produkten samen bedraagt nog minder dan 1 mill. gld. Kleinhandel en kleine nijverheid zijn in de kuststreken in handen der Chineezers. Het geheele bevolkingscijfer der residentie bedraagt $\pm$ 570 000, waaronder ruim 450 000 inlanders, ongeveer 2700 Europeanen, 100 000 Chineezers en 15 000

Tabaksbouw in Deli.

andere Vreemde Oosterlingen. De inkomsten der vorsten, evenals die der hun ondergeschikte hoofden, rijksbestuurders enz. waren vóór 1870 gering, en in overeenstemming daarmee waren leefwijze en woningen. Na dien tijd is dit geheel anders geworden en treft men hier een weelde en overvloed van moderne nieuwigheden aan, als nergens elders in Insulinde. Het paleis van den sultan van Deli

Fig. 2. Paleis van den sultan van Deli.

(fig. 2) levert daarvan een sprekend bewijs. „Wie thans Deli bezoekt, de uitgestrekte tabakslanden aanschouwt en eenig inzicht krijgt in deze zorgvuldig gedreven cultuur”, lezen wij in het prachtwerk „Deli in Woord en Beeld”, „kan zich bezwaarlijk de moeilijkheden meer voorstellen, waarmee de eerste pioniers te worstelen hebben gehad. Thans overal gebaande wegen, een spoorweg, die de reizigers van de haven het land invoert; toen alles wildernis

met enkele zeldzame voetpaden, geheele streken maanden lang, ja zelfs voortdurend onder water staande. Nu ruime beschikking over allerhande werkvolk, toen geploeter met indolente leden der oorspronkelijke bevolking of onwillige Javanen. Nu goede woningen en geregelde aanvoer van alle levensmiddelen en luxe-artikelen, waardoor het leven in Deli, ten minste materieel, niet bij het leven in Europa behoeft achter te staan. Toen hokken in eenvoudige atap-gebouwtjes en levende in de noodzakelijkheid, zich steeds met primitieve middelen te moeten behelpen. Vooral op dit laatste punt is de ontwikkeling groot geweest. Het door den eersten planter gebouwde huis kostte der onderneming aan aanbouw slechts 8 dollars. Thans is in Deli menige planterswoning verrezen, waarvan de aanbouw aan de onderneming zoovele duizenden dollars gekost heeft!” En welke verandering in de verkeersmiddelen! Waar men vroeger slechts de lompe, ongemakkelijke ossenwagen aantrof, loopt thans niet alleen de spoorweg, maar hebben rijwiel en automobiel reeds lang hun intocht gedaan.

Al deze en nog veel meer veranderingen zijn het gevolg geweest van den tabaksbouw. De eerste, die daarmee begon, was de heer J. NIENHUYS. Hij was de eerste Europeaan, die (in 1863) Deli bezocht, daar hij van een Arabier op Java vernomen had, dat er een groote hoeveelheid tabak kon worden opgekocht. Wel bleek dit verhaal erg overdreven, het deed den heer NIENHUYS echter besluiten in Deli een proef te nemen met het kweken van tabak. Daarbij waren natuurlijk groote moeilijkheden te overwinnen, vooral door gebrek aan geschikte werkkrachten; maar toch gelukte het in 1864 de eerste 50 pakken tabak naar Europa te sturen. Nadat de eerste Chineesche werkkrachten ingevoerd waren en weldra het stelsel aangenomen was, om met dezen te contracteren,

dat hen een prijs bij aflevering van 1000 tabaksboomen betaald zou worden, was het succes verzekerd. Op de eerste onderneming, de Deli-maatschappij, opgericht in 1869, volgden spoedig vele andere maatschappijen, zooals Arendsburg, Amsterdam-Deli, Deli-Batavia, Senembah, Medan-Tabak enz. De oprichting in 1872 der „Planters-Vereeniging”, met het doel onderling samen te werken, was van groote beteekenis voor de verdere ontwikkeling van de cultuur. Van de 125 ondernemingen, welke thans aan de Oostkust van Sumatra bestaan, zijn 70 bij deze vereeniging aangesloten. Vooral op den geregelden toevoer van werkkrachten heeft zij een gunstigen invloed gehad.

De noodige grond was gemakkelijk te krijgen, want in dit uiterst schraal bevolkte gebied lagen eindelooze oerwouden, en de sultan van Deli was bereid daarvan zooveel te verhuren (voor 99 jaren) als de planters maar hebben wilden. Later werd de verhuur door de Nederlandsch-Indische regeering geregeld, de huurtijd op 75 jaren, de pacht op 1 gld. per bouw (1 bouw = 7096 M²) vastgesteld. Niet zoo gemakkelijk was het voldoende werkkrachten te vinden; want al spoedig bleek, dat voor het zwaarste werk alleen Chineesche koelies te gebruiken waren (zie de toelichting bij de plaat: *De Chineesche kamp te Batavia*, hfdst. 1). Eerst werden deze in de Strait Settlements geworven, spoedig begon men arbeiders rechtstreeks uit China aan te voeren; doch ook hierbij waren nog vele moeilijkheden te overwinnen, zelfs nadat in 1888 een afzonderlijk „Immigranten-Bureau” voor dit doel door de Planters-Vereeniging was opgericht. De koelies verbinden zich voor 3 jaren; na afloop van dien tijd sluiten velen een nieuw contract, anderen vestigen zich in Deli als koopman, groentekweker of varkensfokker, weer anderen keeren met hetgeen zij van het loon opgespaard hebben

naar China terug. Terwijl de Chineezzen nog altijd het hoofdelement der arbeiders vormen en het eigenlijke werk, het planten en oogsten, verrichten, vormen zij reeds lang niet meer de eenige werkkrachten. Reeds sedert 1870 werden Javanen aangevoerd, die tegenwoordig graaf- en wegen-arbeid verrichten, materiaal aanvoeren, bosch kappen enz. In de derde plaats zijn op de plantages bewoners van het eiland Bawean, Boyans geheeten, in dienst, en wel voor het bouwen van koeliehuizen, droogschuren enz. Klingaleezen uit Voor-Indië verrichten ook wel graafwerk, doch bewijzen vooral goede diensten als karrevoerders, paardenknechten en veehouders. Daarnaast treft men er in geringer aantal aan Bandjareezen (van Borneo) en Siameezen, als timmerlui, Maleiers, als koetsiers, Batakkers, die boomen kappen, wegen aanleggen en ook wel huizen bouwen, en Bengaleezen en Afghanen, die als oppassers, boodschaploopers en nachtwakers den kost verdienen. Zij allen kunnen echter veel beter gemist worden dan de Chineezzen. Dezen zijn vereenigd in groepen, kongsi's geheeten, van 20 tot 40 man, onder direct toezicht van een Chineeschen voorman of tandil. Twee tot vier kongsi's vormen een afdeeling, waarover een Europeesch assistent is geplaatst. Bovendien zorgt op elke onderneming een Chineesche hoofdtandil voor het nakomen der orders van administrateur en assistenten. De eerstgenoemde is het hoofd der onderneming. Soms vormen verschillende ondernemingen samen één geheel; er is dan op een daarvan een hoofd-administrateur gevestigd. Zijn woning of die van den administrateur met het daarnaast gelegen hoofdkantoor vormen het middelpunt van het zoogenaamde etablissement, het permanente gedeelte der talrijke gebouwen en woningen, gewoonlijk op de voor het verkeer naar buiten meest gunstige plek gelegen. Daarentegen worden de woningen der

assistenten, de koeliewoningen en de droogschuren telkens na 2 of 3 jaren verplaatst, zoodat zij uit licht, weinig waardevol materiaal (hout) worden opgetrokken. De oppervlakte der plantages is n.l. zóó groot, dat elk jaar een nieuw stuk grond in gebruik wordt genomen, zoodat men eerst na 7—10 jaar weer tot hetzelfde stuk terugkeert. Door het te

Fig. 3. Chineesche veldkoeli.

bebouwen stuk wordt een lange weg, *plantweg* geheeten, aangelegd, waarlangs dan gewoonlijk het eene jaar aan de eene, het volgend jaar aan de andere zijde wordt geplant.

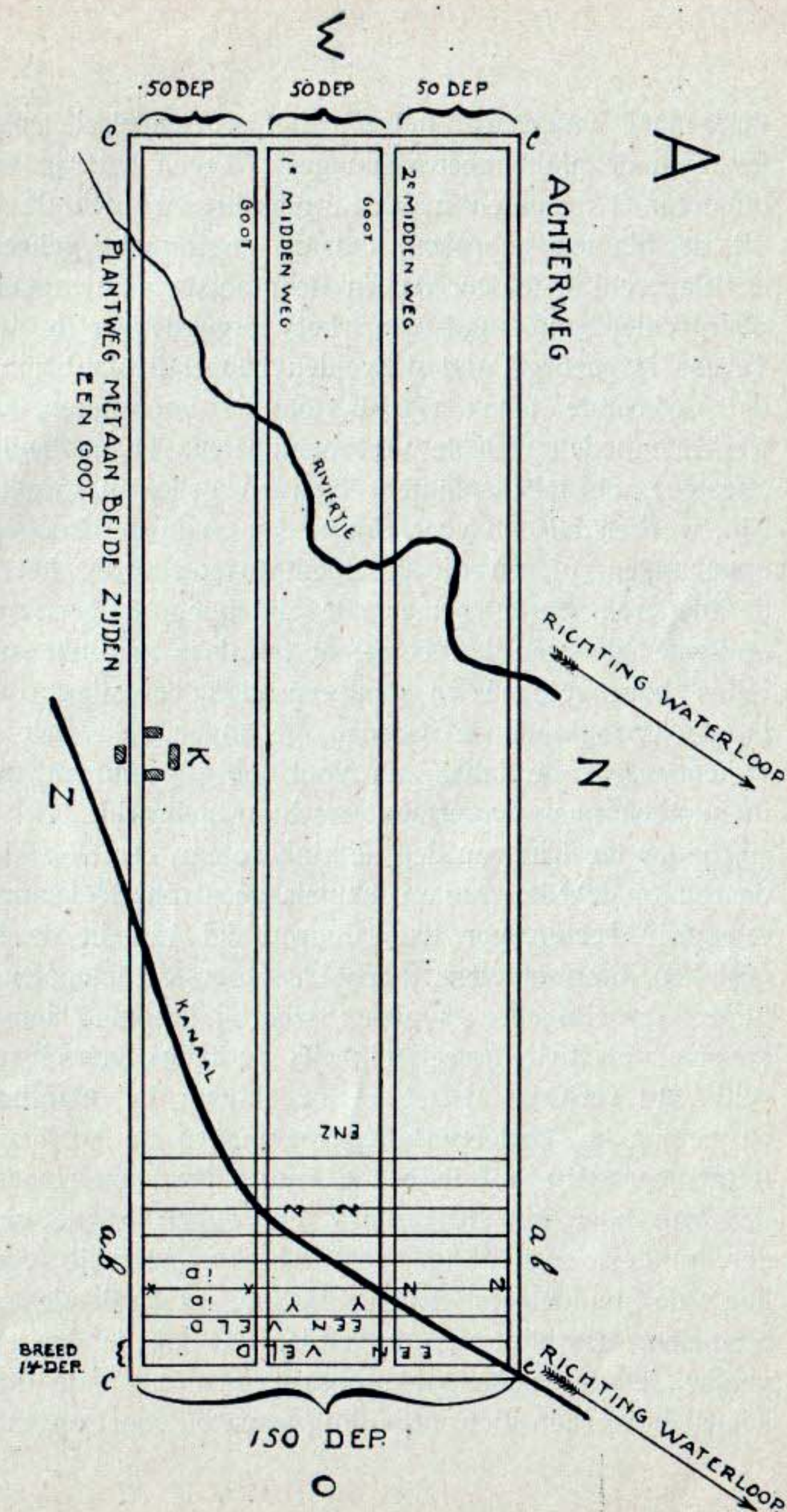
Vroeger moest voor elken nieuwen aanplant een groote oppervlakte zwaar oerwoud gekapt en in brand gestoken worden, thans geschiedt dit slechts bij uitzondering op afgelegen, pas geopende ondernemingen. Het bewerken

eener tabaksplantage begint thans dus daarmee, dat de plantweg schoongemaakt wordt, door het jonge hout en struikgewas op te ruimen. Hetzelfde geschiedt op het terrein, dat voor den aanplant bestemd is. Daarna wordt hier de grond flink omgewerkt met de inlandsche spade (*tjankol*) of, waar zulks mogelijk is, met de ploeg, getrokken door ossen, dan wel met een stoomploeg. Ook worden bruggen en afwateringen hersteld en de huizen en droogschuren gebouwd, liefst op hoog gelegen en in elk geval op droge plaatsen langs den plantweg. Dit werk geschiedt in den regentijd. Tevens worden in dien tijd de velden door stokken afgebakend en door nummers aangewezen, waarbij elk veld zóó groot genomen wordt, b.v. 1 bouw, dat één koeli (fig. 3) het kan bewerken en onderhouden. Een flinke onderneming bewerkt per jaar minstens 400 velden en heeft derhalve een terrein van 3000—5000 bouws noodig. De draineering geschiedt door middel van open goten of greppels (*parits*); langs de hoofdgoten lopen paden, evenwijdig aan den plantweg, die ook ter weerszijden door een goot vergezeld wordt; deze paden worden als 25 *depa-weg*, 50 *depa-weg* enz. aangeduid, al naar gelang hun afstand van den plantweg bedraagt (1 *depa* = 1,9—2 M.). Men spreekt ook wel van middenwegen en achterwegen. Tusschen de hoofdgoten liggen smallere, en al het overtollige water komt ten slotte in een rivier, of waar deze ontbreekt, in een afvoerkanaal terecht. Op sommige plantages loopt het overtollige regenwater in goten, die evenwijdig met de rijen der gewassen zijn aangelegd (zooals in fig. 4), op andere staan de rijen der tabaksplanten loodrecht op de goten.

Nog voordat de droogschuren gereed zijn, komen de koelies, nadat het sorteeren van den vorigen oogst is afgelopen, in de velden, gewoonlijk tusschen einde December en begin Februari. De velden worden bij loting aangewezen en de

arbeid kan beginnen. Voor zoover het niet geldt een geheel nieuw terrein, bestaat het eerste werk in het hernieuwd bewerken van den grond met de tjangkol en daarom *tjangkollen* geheeten. Inmiddels worden ook de eerste zaaden kweekbedden aangelegd, waartoe de beste stukken grond worden gekozen, die zeer zorgvuldig bewerkt worden. Na een maand kunnen de kweekplantjes, *bibits* geheeten, op het inmiddels gereed gekomen deel der velden worden overgeplant. Dit geschiedt in rechte lijnen, zóó dat de plantjes onderling $1\frac{1}{2}$ voet, de rijen 3 voet van elkander verwijderd staan. Evenals de uitgezaaide bibit, moeten thans ook de jonge plantjes tegen te fel zonlicht beschermd worden. Terwijl de bibit beschut wordt door ± 1 M. hooge stellages, gedekt met alang alang of beter met matten, geschiedt zulks bij de plantjes door schuin in den grond gestoken plankjes, die na een dag of veertien worden weggenomen. Het is thans voor de koelies een drukke tijd, want de bibit moet 's morgens begoten, onkruid gewied, rupsen, „wurmen” geheeten, moeten gevangen en daarenboven ook de jonge plantjes nagezien en van rupsen gezuiverd worden, terwijl het veld verder plantklaar dient te worden gemaakt; want dit geschiedt niet ineens, maar achtereenvolgens bij gedeelten, evenals het uitplanten der bibit. Op sommige ondernemingen is de zorg voor de zaaivelden aan afzonderlijke personen opgedragen. Om den ijver en de nauwgezetheid te prikkelen, heeft men de Chineezzen belang bij de tabak gegeven door hen des te meer te betalen, naarmate zij meer tabak afleveren. Ook de assistent, wiens taak in dien tijd niet minder druk is, heeft belang bij het resultaat van de onderneming, daar vele maatschappijen hem in de winst doen deelen. De werkuren op de velden zijn van 6—11 en van 1—6 uur. Naarmate de tabaksplanten opgroeien, worden zij twee of

Fig. 4. Schets van een deel eener tabaksplantage

drie maal aangeard, hetgeen het wortelstelsel ten goede komt en de plant meer steun geeft. Tegen het rijp worden, ongeveer 2 maanden na de uitplanting, worden de toppen uit de planten gebroken, om de groei-kracht geheel naar de bladeren te leiden. Alleen de mooiste planten laat men doorgroeien, om zaad voor het volgend jaar te winnen. Tevens is gezorgd, dat de velden geheel beplant zijn tegen dat de eerste tabak rijp is, om te voorkomen, dat de werkzaamheden zich te veel opstapelen. Thans begint het oogsten; de tabaksplanten, boomen geheeten, welke rijp zijn, worden bij den voet afgesneden en in de droogschuren opgehangen, of, en dit geschiedt tegenwoordig het meest, de bladeren worden, naarmate zij rijpen, hetgeen met de onderste bladeren het eerste 't geval is, geplukt, met 40 tallen bijeengereggen en aan een stok bevestigd, om zoo in de droogloods te worden gehangen. Na drie à vier weken wordt de tabak, na voorloopig gebundeld te zijn, in manden naar de fermenterschuur gebracht. Hier wordt zij, onder toezicht van den administrateur, eerst op kleinere, daarna op steeds grootere stapels gezet en de temperatuur een paar keeren per dag, doormiddel van in de stapels gestoken thermometers, bepaald. Door dit stapelen heeft nl. een broeiingsproces plaats, waarbij het blad aan glans, kleur en elasticiteit veel wint. Is de tabak geheel van het veld, dan verhuist al het personeel naar het etablissement en begint het sorteeren. Daartoe nemen de koelies in de fermenteer- dan wel in een afzonderlijke sorteerloods, met den rug naar het licht plaats en leggen zij de bladeren der bundels zorgvuldig soort bij soort, terwijl tegenover hen de bundelaars zitten, die de verschillende soorten bundelen, daarbij zorg dragende, dat zij de bossen van gelijke lengte maken. De bossen gaan naar de ontvang-kamer en worden hier zorgvuldig soort bij soort opgestapeld.

Inmiddels worden de tabaksmatten, waarvan 4 voor elke baal noodig zijn, twee aan twee aaneengenaaid, de tabak na de sorteering in hoeveelheden van 80 KG. in een kist gelegd en onder de pers tot een kleiner volume ineengedrongen en in de matten genaaaid. De balen of pakken krijgen daarna de merken van maatschappij, onderneming en soort der tabak en zijn hiermede gereed voor de verzending naar Europa.

Volledigheidshalve mag hier niet onvermeld blijven, dat naast tabaks-, ook koffieplantages voorkomen, vooral in Serdang. Ook houdt men zich op enkele ondernemingen bezig met caoutchouc-cultuur en vindt men er eenige kleine plantages, waar andere gewassen, zooals peper, gambir enz. geteeld worden. Hoofdzaak is echter de tabaksteelt. Zoo bedroeg in 1915 de oogst ruim 246 000 balen, die verkocht werden voor 35,7 mill., terwijl in 1914 de oogst ruim 50 mill. gld. opleverde. In vergelijking met de wereld-productie is deze hoeveelheid niet groot te noemen, n.l. slechts 2%, maar naar de waarde berekend bedroeg het 12%. Dit is een gevolg daarvan, dat de Delitabak eigenschappen bezit, waardoor zij bijzonder geschikt is voor dekblad van sigaren. Daartoe moet de tabak aan zeer hoge eischen voldoen, maar brengt zij ook zeer hoge prijzen op.

De tabak wordt per ossekar naar het dichtst bij gelegen spoorwegstation en van hier per trein naar de haven Belawan vervoerd; ook geschiedt het transport wel per prauw naar de naastbij gelegen havenplaats, waar dan een kuststoomer haar inlaadt. Van Belawan gaat de meeste tabak met de stoomers der Paketvaart-Maatschappij naar Sabang en van hier met de schepen der maatschappij „Nederland” naar Amsterdam. Deze plaats is de hoofdmart voor de tabaksveilingen. Een kleiner gedeelte wordt in Rotterdam ter markt gebracht, een zeer geringe hoeveelheid in het buitenland, vooral te Bremen. Zoodra de booten in Europa,

dus vooral te Amsterdam, zijn aangekomen, wordt de tabak opgeslagen in de pakhuizen der Veemen; eenigen tijd daarna worden door de importeurs en makelaars de dagen bekend gemaakt, waarop de verkoop bij inschrijving zal plaats hebben. Deze inschrijvingen geschieden te Amsterdam in Frascati, een groot gebouw, gelegen in het oude stadsdeel, bekend als de Nes, en hoe het daarbij toegaat, zal in hoofdstuk 6 blijken.

4. Verklaring der plaat.

Op de plaat is een groote onderneming in beeld gebracht en kan men de tabak in zijn verschillende ontwikkelingsstadiën zien. Ook de verschillende gebouwen, welke in het voorafgaande hoofdstuk genoemd werden, zijn er duidelijk op zichtbaar. Het etablissement is rechts boven gelegen en valt buiten het kader der plaat, evenals de groote weg, die van hier naar het dichtst bij gelegen spoorwegstation voert. Alleen de fermenteerloods staat nog op de plaat en links daarvan ziet men twee blokken Chineesche woningen, beschaduwd door een rij palmboomen. Als middelpunt van het etablissement kan de woning van den administrateur of hoofdadministrateur gelden. Dit gebouw maakt den indruk van een villa, gelegen op een ruim erf, beplant met talrijke vruchtboomen en versierd met fraaie bloemperken, terwijl het van binnen een echt Europeesch karakter vertoont. Op het etablissement vindt men gewoonlijk ook het hospitaal en woont de dokter en zijn helper, alsmede de boekhouder der maatschappij. Verder staan er de huizen, waar de assistenten na afloop van den oogst verblijf houden, de woning van den hoofdtandil, in de nabijheid waarvan zich dikwijls een kleine Chineesche

tempel verheft, de vaste woningen van de Javanen en Klingaleezen, de gebouwen voor de veldarbeiders tijdens het sorteeren, de veestal, de karrenloodsen, de paardenstal van het Europeesch personeel, de Chineesche en de Maleische winkel, waar zoowat van alles te koop is, en eindelijk de reeds genoemde en op de plaat afgebeelde fermenteeschuur met ontvangkamer, het voornaamste en grootste gebouw der onderneming, waarin de oogst verzameld en bewerkt wordt. Dit gebouw ligt geheel vrij, wegens brandgevaar, is opgetrokken van hout en steen en gedekt met gegalvaniseerd ijzer. Bij een gemiddelde lengte van 80—160 M. en een breedte van 20—30 M. is de nok gewoonlijk 12 M. hoog, terwijl de zijwanden 2—3 M. uit den grond meten en uit een onafgebroken rij vensterdeuren bestaan, om licht en lucht naar verkiezing te laten toetreden. De ontvangkamer, waar de contrôle op de gesorteerde tabak wordt gehouden, ligt steeds aan de Noordzijde. Soms vindt men naast de fermenteeschuur een afzonderlijk gebouw voor het sorteeren en bundelen der tabak.

Van de verplaatsbare gebouwen ziet men op de plaat rechts aan den eenen kant van den plantweg met zijn sloot een assistentswoning met links daarvan koeliewoningen; links van den weg droogschuren, op den weg een der algemeen gebruikelijke ossenkarren (*grobaks*). Achter de koeliewoningen liggen bibitvelden, ten deele (links) onder afdaken; een tweede groep zaadvelden treft men links van de verblijfplaatsen der koelies aan, vóór de schuurtjes, welke naast de Chineesche woningen zijn opgetrokken. Nog verder naar links trekt een Bataksche kampong met een Bataksche woning de aandacht. De boom er naast is een bijenboom, waarin de wilde bijen nestelen en die daarom bij het vellen van het bosch doorgaans gespaard worden. Dit gebeurt somtijds ook met

enkele andere boomen, zooals met de arenpalmen, waaruit door insnijdingen in de bloeikolven een zoet sap wordt verkregen, dat bij indamping suiker levert. Zulk een palm rijst links van de genoemde droogschuren op. Niet ver van den bijenboom is een Javaan bezig met ossen te ploegen, terwijl men op den plantweg links weer ossenkarren bespeurt met hunne Klingaleesche begeleiders. Rechts van den plantweg strekken zich velden met rijpe en ten deele bloeiende tabak uit; onder aan de plaat zijn de onderste bladeren der tabaksboomen reeds geplukt. Ook rechts van den middelsten weg is de tabak rijp en ten deele reeds in bloei om zaad voor den volgenden aanplant te leveren. Behalve de reeds genoemde arenpalm is hier een tjemoroboom gespaard gebleven.

5. Literatuur.

J. E. VAN SOMEREN BRAND, *De Groote Cultures der Wereld* (Amsterdam 1906).

F. A. VON STÜRLER, *Nederlandsch Oost-Indische cultuurgewassen, hunne kenmerken, teelt en beschrijving* (Tiel 1906).

H. COLIJN, *Neerlands Indië*, (2de druk, 2 dln., Amsterdam 1914, dl. II, hoofdst. II. *De Groote Cultures* door H. J. W. VAN LAWICK).

Dr. K. W. VAN GORKOM's *Oost-Indische Cultures*, door H. C. PRINSEN GEERLIGS (3de druk, Amsterdam 1917 v. v.).

RAYMOND BRUNET, *Manuel pratique de la culture et de la fabrication du tabac* (Parijs 1903).

RICHARD KISZLING, *Handbuch der Tabakkunde, des Tabakbaues und der Tabakfabrikation* (2de druk, Berlijn 1905).

EMILE MULDER, *Cultivation of Tobacco in Sumatra* (U. S. Department of Agriculture, report N°. 59, Washington 1898).

W. WESTERMAN, *De tabakscultuur op Sumatra's Oostkust* (Amsterdam 1901).

A. W. NAUDIN TEN CATE, *Deli in Woord en Beeld*, (Amsterdam 1905).

KARL LEONHARD WEIGAND, *Der Tabakbau in Niederländisch-Indien mit besonderer Berücksichtigung von Deli-Sumatra* (Probleme der Weltwirtschaft IV, Jena 1911).

J. WOLF, *De tabak en de tabaksfabricaten, voor Nederland bewerkt door S. C. J. BERTRAM* (Leiden 1913).

O. DE VRIES, *Tabak* (Onze Koloniale landbouw, nr. 8, Haarlem 1916).

J. NIENHUYS, *De vestiging der tabakscultuur op Deli* (De Indische Mercur, 1888).

Deli-Schetsen door X. L. Z. . . . (Eigen Haard, 1908, blz. 723 en 1909, blz. 71, 253 en 813).

A. VAN BIJLERT, *Tabakscultuur op Sumatra's Oostkust* (Tijdschrift voor Economische Geographie, 1911 blz. 75).

H. BLINK, *Tabak, tabakscultuur, tabakshandel en tabaksindustrie der aarde* (Tijdschrift voor Economische Geographie, 1912, afl. 9 en 10).

De Tabaksveilingen in Frascati in de Nes te Amsterdam (Eigen Haard, 1906 blz. 196 en 219).

Encyclopaedie van Nederlands Indië, de artikelen over de verschillende cultuurgewassen.

6. Een tabaksveiling in Frascati.

(Eigen Haard, 1906).

't Is 9 Maart, de dag der tabaks-inschrijving.

Lang vóór de inschrijving is de groote zaal van Frascati gevuld met lieden van verschillenden landaard; velerlei talen hoort men er spreken, meest Duitsch, Engelsch en

Hollandsch. Bij groepjes staat men er, bij groepjes gaat men er; bewegelijke jongelui zijn nu hier dan daar in de zaal, spreken met dezen en genen, inschrijvingsboekje in den zak en uit den zak. Rondom het vierkant der zaal zijn hier en daar huisjes gebouwd, een soort loofhutten. De deuren staan half open, en er binnen ziet men de groote tabakslui, druk en bewegelijk in gesprek; in de loges boven en in de zaal: vermaarde „kopstukken” uit de Tabakswereld. De Amerikanen zitten er stoicijsch plechtig, onbewegelijk, onaandoenlijk; zij rooken een sigaar — wie rookt er niet? — en brengen als een mechanische pop hun hand naar de sigaar en nemen die mechanisch uit den mond. Hun stoicijsch uiterlijk, hun onbewogen doen zal straks, als de slag geslagen wordt, nog toenemen. Hoe heviger de slag, hoe rustiger het uiterlijk.

’t Loopt nu tegen tien uur.

In enkele der huisjes of loges ziet men een handelaar of makelaar een papier te voorschijn brengen, er iets invullen, het rustig toevouwen, in de enveloppe doen en aan een bediende geven, die het brengt naar de kamer van den importeur. De makelaar rookt verder rustig zijn sigaar of spreekt met een aanwezige; even vóór tien uur staat hij op en wandelt kalm naar de kamer van den importeur. Daar is gelijk met hem en anderen, die deden als hij, aangekomen: „JANSEN-VAN-DE-BUSSY”, ook wel „Tabak-Jansen” genoemd. Hij, de afslager, doorkneet in al wat „Tabaks-inschrijving” heet, staat een oogenblik later op de estrade, gelijkstaffierd door tientallen jonge kooplieden.

Van uit de zaal ziet men voor de kamer van den importeur de hoeden der makelaars of van hun bedienden afgaan, en hen zelf de kamer binnen treden. Daar zien zij de briefjes van inschrijving geopend en hooren afroepen: „De partij is toegewezen aan de makelaars die en die.”

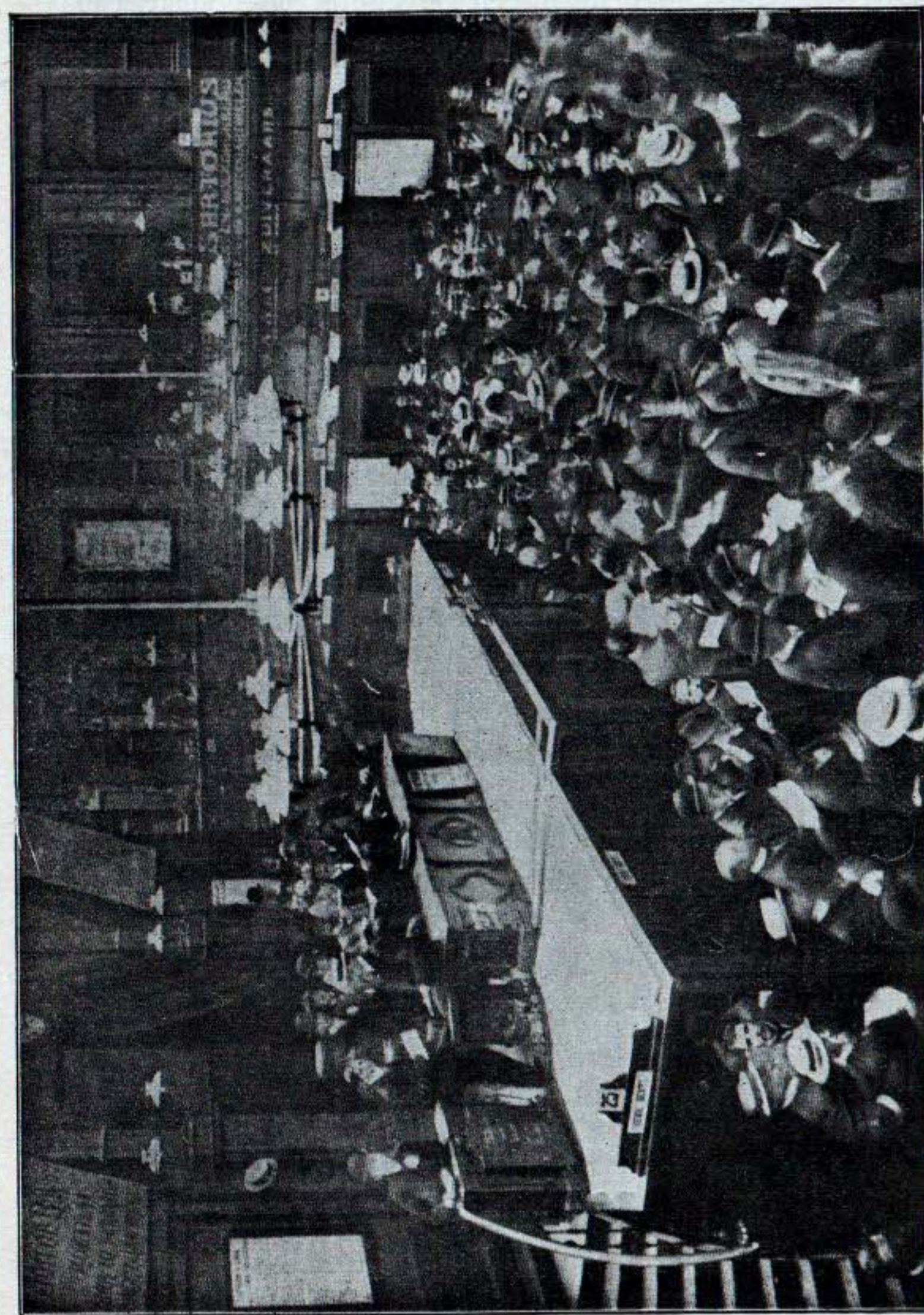

Fig. 5. Tabaksveiling in Frascati.

Hoe weet men niet, maar een oogenblik later staat Tabak-Jansen op de estrade, slaat op een koperen bekken en zegt kalm: „Partij die en die is toegewezen aan makelaar zoo en zoo” (fig. 5).

De klank op het koperen bekken is nog niet verstorven, of het schijnt, dat de hel losbreekt. De lijftrawanten bruisen de trap af als een waterval; hoopen kantoorklui rennen door de zaal, loopen wie hun in den weg staat onder den voet, duwen onzacht anderen op zij, rennen de trap naar de loges op, dringen een loge binnen, die al propvol met anderen is — roepen, schreeuwen, zwaaien met hun inschrijvingsboekje, trekken leelijke gezichten, trachten de aandacht van den handelaar, aan wie de partij is toegewezen, op zich te vestigen; — de hoofden worden rood als van kalkoensche hanen; de wirwar in de loge wordt grooter en grooter, ieder oogenblik vreest men, dat er een over de balustrade in de zaal zal tuimelen; ten laatste is het er één menschenklomp, is het er als een kuip vol paling, die om en over elkaar glijdt en gulpt, de koppen in de hoogte.

Eindelijk is de onderhandeling er afgelopen en krijgt de half doodgedrukte handelaar rust.

Het rumoer heeft niet opgehouden, het neemt toe. Bedienden en makelaars draven, alsof zij in dienst waren bij Carré om de Engelsche jacht voor te stellen, de trappen af, de zaal in, loopen een schot van een loofhut op den vloer, verdwijnen in een aangrenzende ruimte met tijdelijke primitieve kamertjes, klimmen op de wankelende wanden en dreigen met wand en al op den kop van den handelaar te vallen, die in dat afgelegen kamertje kans loopt door anderen plat gedrukt te worden. Zweetkoppen komen op hem aan; verwrongen gezichten met oogen, blinkerend van hartstocht van den handel, heffen zich tegen hem op; de

armen kronkelen zich naar boven, 't wordt er den handelaar nog benauwder bij het opheffen der inschrijvingsboekjes; hij staat als tegenover het wispelturig Romeinsch volk, van Antonius eischend en onheilspellend krijschend: „Het testament! . . . het testament!”

Zulke grootsche uitroepen hoort men echter niet in Frascati, wèl een gekir van: „wat zijn de vraagprijzen?”

De hartstocht van den handel woedt.

Wat is er omgegaan? vraagt de oningewijde bezoeker en hij krijgt tot antwoord:

„De handelaar, wien de partij is toegewezen, werd bestormd door makelaars en makelaarsbedienden om tegen de biedingen, die zij van hunne principalen hebben, een onderdeel van de gekochte partij meester te worden. Daarom werd gehold, — omdat wie het eerst komt, het eerst maalt. Enkelen holden alleen om de „vraagprijzen” te kunnen krijgen, d. i. vorderingen, die de kooper voor onderdeelen verlangt. Weten zij die, dan hollen ze naar hun cliënten — fabrikanten en kleine handelaars — met de vraag of zij erop bieden willen. Zoodra zij dit weten en voor hoe veel, dan hollen zij terug naar den handelaar, en gaat het loven en bieden aan den gang, van zooveel centen per half kilo. Lukt het niet, dan rennen zij weer naar hun principaal en schreeuwen zenuwachtig: „Je moet meer geven dan je hebt geboden. Geef nog vijf cent meer per half kilo. Ja je moet! . . . Goed!”

Rechts-om-keert; de makelaar of bediende zwemt en duikt door de menschen naar de verkoopplaats en — Goddank, hij is in staat het merk te koopen!

Oef!

Een oogenblik een zekere rust in de zaal, maar het zenuwachtige is er bij velen toegenomen. Er wordt weer gekeken naar de importeurskamer.

Nog een oogenblik en het is kwartier over tien, de tijd tot toewijzing van een andere inschrijving. Het rennen begint weer, de ratelslang gaat door de zaal, en met een ratelslag de trap op, JANSEN staat weer op de estrade; hoe hij er gekomen is weet niemand; hij was weg en hij is er; hij slaat op het bekken, maakt den uitslag bekend en het lieve leven begint opnieuw. Men grijpt elkander aan, vraagt met verwezen gezicht: „Wat kosten de drietjes en het stukblad?“, — verneemt het en holt verder. Bij een derde toewijzing is het in de dravende sliert een zenuwachtig gevraag van: „wat kost het Amerikaansch?“

Dan begint het den vreemden eend in de bijt te schemeren. Hij vlucht in de koffiekamer en vraagt daar uitlegging van „de Drietjes“ en het „Amerikaansch“, en hij verneemt:

Amerika koopt bijna uitsluitend 1ste en 2de lengte volblad, zoodat de 3de lengte en het stukblad, voorkomend in partijen, die door een Amerikaan gekocht zijn, onmiddellijk aan de markt weer van de hand moeten worden gedaan.

De derde lengten en stukblad worden door Duitschers en Hollanders „en bloc“ teruggekocht.

Dit verklaart het geroep bij de inschrijving: „Wat kosten de drietjes en het stukblad?“

Hoort men vragend roepen: „Wat kost het Amerikaansch?“ dan kan men weten, dat makelaars van de Amerikanen dit roepen en dat Hollanders of Duitschers deze of gene partij is toegewezen. De makelaar van den Amerikaan roept „wat kost het Amerikaansch? om terug te koopen wat voor Amerika dienstig is.“

WANDKAARTEN.

- R. VAN ASSEN, Schoolkaart van Friesland**, in 9 bladen, (grootte 165 bij 204 cM.), bijgewerkt tot heden, geplakt op linnen, aan rollen, ongevernist f 38,00, gevernist f 40,50
-
- Dr. F. M. Th. BÖHL en G. MEIMA, Wandkaart van Palestina** met bijkaarten: De landen der Heilige Schrift en Jeruzalem, in 4 bladen, (grootte 132 bij 183 cM.), geplakt op linnen, aan rollen, ongevernist f 36,00, gevernist . . . f 37,50
-
- P. R. BOS, Wandkaart van Azië**, in 4 bladen, Staatkundig, (grootte 136 bij 168 cM.), geplakt op linnen, aan rollen, ongevernist f 29,00, gevernist . . . f 30,50
-
- P. R. BOS, Wandkaart van Azië**, in 4 bladen, Natuurkundig, (grootte 136 bij 168 cM.), geplakt op linnen, aan rollen, ongevernist f 29,00, gevernist . . . f 30,50
-
- P. R. BOS, Wandkaart van Middel-, West- en Zuid-Europa**, in 9 bladen, (uitgaaf A zonder namen, uitgaaf B met namen), (grootte 194 bij 227 cM.), geplakt op linnen, aan rollen, ongevernist f 34,50, gevernist . . . f 36,00
-
- P. R. BOS, Wandkaart van de Provincie Groningen**, in 9 bladen, (grootte 168 bij 204 cM.), bijgewerkt tot heden, geplakt op linnen, aan rollen, ongevernist f 38,00, gevernist . . . f 40,50
-
- P. R. BOS, R. R. RIJKENS en W. VAN GELDER, Wandkaart van Nederlandsch Oost-Indië, met afzonderlijke groote kaart van Java**, opnieuw bewerkt door W. VAN GELDER en J. F. NIERMEYER, in 12 bladen, (grootte 210 bij 235 cM.), geplakt op linnen, aan rollen, ongevernist f 47,00, gevernist . . . 5e druk f 49,50
-
- P. R. BOS, R. R. RIJKENS en W. VAN GELDER, Wandkaart van Java**, herzien door W. VAN GELDER en J. F. NIERMEYER, in 4 bladen, (grootte 82 bij 235 cM.), geplakt op linnen, aan rollen, ongevernist f 38,00, gevernist . 5e druk f 40,50
-
- U. D. KEISER, Wandkaart van Nederland**, in 6 bladen, (grootte 167 bij 198 cM.). Uitgaaf **zonder** namen, geplakt op linnen, aan rollen, ongevernist f 28,00, gevernist f 29,50. Uitgaaf **met** namen, geplakt op linnen, aan rollen, ongevernist f 29,00, gevernist - 30,50
-
- H. NIEHAUS, Wandkaart van Nederlandsch Oost-Indië en Omgeving**, in 4 bladen, (grootte 145 bij 175 cM.), geplakt op linnen, aan rollen, ongevernist f 34,50, gevernist . . . f 36,00
-
- R. NOORDHOFF, Nieuwe Wandkaart van Nederland**, herzien door K. ZEEMAN, in 6 bladen, (grootte 166 bij 185 cM.), geplakt op linnen, aan rollen, ongevernist f 43,00, gevernist . . . 3e druk f 45,50
-
- R. NOORDHOFF, Nieuwe Wandkaart van Europa**, herzien door K. ZEEMAN, in 6 bladen, (grootte 186 bij 212 cM.), geplakt op linnen, aan rollen, ongevernist f 43,00, gevernist . . . 2e druk f 45,50
-
- R. NOORDHOFF, Nieuwe Wereldkaart**, in 8 bladen, (grootte 164 bij 252 cM.), geplakt op linnen, aan rollen, ongevernist f 43,00, gevernist . . . f 45,50
-
- R. NOORDHOFF en H. NIEHAUS, Eenvoudige Wandkaart van Nederlandsch Oost-Indië**, in 6 bladen, (grootte 185 bij 220 cM.), geplakt op linnen, aan rollen, ongevernist f 38,00, gevernist . . . f 40,50
-
- H. SCHIERBEEK, Wandkaart van Europa**, in 6 bladen, (grootte 167 bij 184 cM.), geplakt op linnen, aan rollen, ongevernist f 34,50, gevernist . . . 3e druk f 36,00
-
- S. SNIJDER en H. GROEN, Nederland en Omgeving in Vogelvlucht**, (grootte 91 bij 112 cM.), gedrukt in 9 kleuren, geplakt op zwaar carton, met ronde hoeken f 6,50, geplakt op linnen, aan rollen, gevernist . . . f 14,00

UITGAVE VAN J. B. WOLTERS — GRONINGEN, DEN HAAG.

INSULINDE IN WOORD EN BEELD.

SCHOOLPLATEN VOOR HET AARDRIJKSKUNDIG ONDERWIJS

door HENRI ZONDERVAN,

Leeraar aan de R. H. B. School met 5-j. cursus te Groningen.

NAAR OORSPRONKELIJKE AQUARELLEN VAN

W. C. C. Bleckmann, P. van Heerdt-Quarles en W. J. Ising.

— (Grootte 75 bij 105 cm.) —

1. De Chineesche Kamp te Batavia. Java.
2. Tweelingvulkaan Gedeh-Pangerango. Java.
3. Het lage Noorderstrand. Java.
4. De steile Zuidkust. Java.
5. Rijstbouw. Java.
6. De Anai-kloof. Sumatra.
7. De Sabanghaven op Poeloe Weh. Sumatra.
8. Passer te Pajakoemboeh. Sumatra.
9. Tabaksbouw in Deli. Sumatra.
10. Kampong in het Barito-stroomgebied. Borneo.
11. Groot Dajaksch huis. Borneo.
12. In de Minahasa. Celebes.

Prijs per plaat met geïllustreerde toelichting,
geplakt op zwaar carton, met ronde hoeken f 4,25
Geïllustreerde toelichting afzonderlijk . . . - 0,45

Bij beschikking van den Directeur van Onderwijs en Eeredienst d.d. 24 Juni 1913 zijn de platen opgenomen in den Catalogus van leermiddelen ten behoeve van de openbare Europeesche lagere scholen en van de cursussen van voortgezet en uitgebreid lager onderwijs in Nederlandsch-Indië. De waarde der platen voor het onderwijs is door deze beschikking erkend.

UITGAVE VAN J. B. WOLTERS — GRONINGEN, DEN HAAG.